

Pap Tibor¹

Montenegró útja az önállósodási referendumtól a kisállamiság koncepciójának országimázzsá szervezéséig

Montenegró 2006-os önállósodása és az ország atlanti integrációjának intézményesülése között bő tíz év telt el. Ám az önállóságát majdnem egy évszázados szünet után elnyerő ország útkeresése már korábban elkezdődött. Az önálló országimázzs megteremtésére tett első lépés a kilencvenes évek elején, még az egykori Jugoszlávia keretei között megfogalmazódott ökoállam-koncepció volt. A 2006-os önállósodást követően egy sor, a nemzetépítés terén minden posztoszocialista országban kisebb-nagyobb intenzitással terítékre került kérdés megválaszolása vált elodázhatatlanná. Ilyenek: a többség és a kisebbségek viszonyai (ezen belül különösen kényes a volt államalkotó/társnemzetek úgynevezett „új kisebbség” státusba való kerülésének problémaköre, ami Montenegróban nyelvi és egyházi vonzatokkal is bír); a geopolitikai lehetőségek felmérése (a saját helyzet újradefiniálása az olyan geostratégiai szereplők, mint az USA és Oroszország térséget érintő aspirációinak tükrében); az állam önazonosságának megteremtése (az etnikailag is sokszínű kis államok öndefiniálásának kérdésköre); a nemzetközi szervezetekhez (EU, NATO) történő csatlakozás/kimaradás eldöntése. Írásomban arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy Montenegró hogyan igyekezett megszabadulni a balkáni etnikai alapú polgárháborúk során rá is ráarakódó negatív megítélés terhéől, s helyezte új, polgári alapokra saját társadalomszervezetét. Rá szeretnék mutatni az ökoállamiság tervének objektív és szubjektív okokra egyaránt visszavezethető kudarcára, s a térségben atipikus országimázzs-építés elemeire. Azaz arra, hogy mit jelent ma montenegróinak lenni egy külföldi látószögéből. Arra is ki kívánok térni, hogy a NATO-csatlakozás következtében eldöntöttek látszó orientáció mögött milyen belső, egyelőre nemigen tematizált s ma még igen nehezen megoldhatónak látszó geoökonómiai konfliktusok rejlenek.

Kulcsszavak: nemzetépítés, országimázzs, geoökonómia, geopolitika, NATO-tagság, EU-csatlakozás, kisállamiság

¹ Pap Tibor 3. éves PhD-hallgató (Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földtudományok Doktori Iskola – Geopolitika, geoökonómia és politikai földrajz közép-európai perspektívából doktori program). A kutatást a Pécsi Tudományegyetem és a Pallas Athéné Alapítványok támogatása tette lehetővé. E-mail: tibor.pap@gmail.com

https://doi.org/10.36250/00915_08

<https://orcid.org/0009-0003-7544-2663>

Az önálló Montenegró

A montenegrói elit az elszakadást főleg mint stratégiai eszközt kívánta használni saját hatalmának megtartása érdekében,² ám a szerbiai folyamatok (az ottani elit érzéketlensége a montenegróiak problémái iránt), illetve a geopolitikai helyzetből adódó geostratégiai érdekek az államszövetség, az unió vagy valamiféle commonwealth helyett aránylag gyorsan az önállósodás felé tolták el az eseményeket. Az önállósodásról döntő referendumot 2006. május 21-én tartották meg. A 419 240 szavazásra jogosultból 404 840-en adták le szavazatukat személyesen, és 14 400-an egyéb módon. A 415 663 érvényes szavazatból (3577 érvénytelen volt) 230 661 volt az „igen”, és 185 002 a „nem”. Azaz 86,5 százalékos részvétel mellett a szavazók 55,5 százaléka igennel szavazott Montenegró önállóságára – áll a referendum választási bizottságának jelentésében.³ Ami „Törvény a Montenegró államjogi státusáról döntő referendumról” néven vált – némi huzavonát követve – 2006. március 2-án jogilag is érvényessé.

A megkésett nemzetépítés és az integráció

A normatív társadalomelméletek részéről teleológiai alapon leértékelt nacionalizmusgyakorlatok a posztoszocialista térségben azonban nemcsak a társadalmi jelenségek ingájának a rendszerváltást követő egyszeri túllengéseként, hanem normál társadalomépítési gyakorlatként foghatók fel. Ezen jelenségek körlegmarkánsabb politikai programja minden esetben a nemzetépítés, ahogy Kántor Zoltán nevezi: a nemzeti újraintézményesülés.⁴ Ez a Kántor által is követett realista nacionalizmusfelfogás az, amely – túl- vagy eltekintve az ideológiai prekonceptiókon/-tól – képes adekvát értelmezését adni a vizsgált folyamatoknak. Ez a többszereplős folyamat sajátos kontextust kapott az egykori szocialista országok többségének a korábbi egymással szembeni szegmentációs elköteleződése mellett/ellenére egybevágó regionális integrációra való törekvései, az Euró-

² Srđan Vukadinović: *Socijalno-političke promjene u Srbiji/Jugoslaviji I prilike u Crnoj Gori*. In Ivan Spasić – Milan Subotić (szerk.): *R/Evolucija i poredak – O dinamici i promena u Srbiji*. Beograd, Institut za filosofiju i društvenu teoriju, 2001. 299–306.

³ *Referendum u Crnoj Gori 2006. godine*. Podgorica, Centar za monitoring CEMI, 2006. 115.

⁴ Kántor Zoltán: *A nemzet intézményesülése a rendszerváltás utáni Magyarországon*. Budapest, Osiris, 2014. 49.

pai Unióhoz történő csatlakozás ténye/szándéka révén. Ily módon az elemzési keret is óhatatlanul ki kell hogy szélesedjen. Ezt Kántor a következőképpen foglalja össze:

„A nemzeti újraintézményesülés folyamatát a posztkommunizmus időszakában az állam újraszervezésének, a kisebbségek önszerveződésének, az anyaországok nemzettársainak támogatásának, valamint az Európai Unió befolyásának keretében célszerű vizsgálni. Indokolt a négy szereplő politikai cselekvéseinek, valamint politikájuknak egymásra hatása keretében elvégezni a nacionalizmus elemzését, mivel a szereplők önálló elemzése csak a kérdés részleges megértéséhez vezet.”⁵

Esetünkben itt még azt sem árt számításba venni, hogy a több, egymással egyenlő státusúnak deklarált nemzeti közösség nyomán létrejövő utódállamokban sajátos kettősség figyelhető meg: az újraintézményesülés két végpontján helyezkednek el ezek az újrafüggetlenedett vagy először mostanában önállósult nemzetállamok.

Bár negyed évszázada bizonyára nem erre számítottunk volna, ma az albán és a szerb nemzetállami törekvések nagyon hasonló strukturális problémákkal kell hogy szembenézzenek a Nyugat-Balkán egyes, a nehezen megszerzett önállóságukat körömszakadtáig védelmező, ezért a szimbolikus atrocitásokra is érzékenyebben reagáló országocskáiban. Közben pedig az érintett⁶ államok gazdasági mutatói is sokkal inkább egymáshoz, semmint a célul kitűzött európai uniós tagállami átlaghoz konvergáltak. Az egyes cselekedetek (hogy azok éppen atrocitásnak vagy hőstettnek tekintendők, azt mindig az eseményt értelmező közeg meghatározottságai döntik el) „nemzetközi megítélése” is annak függvényében változik, hogy a nagyjátékosok térségbeli pillanatnyi érdekeit mennyiben érintik.

Így egy-egy funkcionálisan hasonló státusú cselekedet más-más értelmezési kontextusban futhat be kisebb-nagyobb nemzetközi karriert, a már-már *casus*

⁵ Kántor (2014) i. m. 51.

⁶ Az albán többségű államok, Albánia és Koszovó mellett Macedóniában is jelentős, politikailag releváns albán kisebbség él, míg Szerbiában és Montenegróban regionális/helyi jelentőségű albán közösség található. Politikailag releváns kisebbségnek tekinthetők a Horvátországban, Montenegróban és főleg Koszovóban élő szerbek. Boszniában a szerbek külön entitást képeznek. Vö. Reményi Péter: Községi szintű etnikai diverzitás változása a Nyugat-Balkánon 1991–2011 között. *Mediterrán és Balkán Fórum*, 8. (2014), 3. különszám. 13.

*bellitől*⁷ a nagy hírügynökségek ingerküszöbét el nem érő vagy maguknak csak a „kis színes” hírecske státusát kivívó esetekig. Miközben az éppen érintett szomszédos államban napokig, hetekig, de akár hónapokig is meghatározhatják a média napirendjét.

Montenegró azonban atipikus utat látszik bejárni. Az önállóság kivívásával nem a szokásos, a térségben is uralkodó, nemzetállami modell kiépítése vált dominánssá. Az utolsó népszámlálás adatai szerint a lakosság 44,77 százaléka vallotta magát montenegróinak (278 865 fő), míg a második legnagyobb népcsoport, a 178 110 fős szerb közösség a lakosság 28,73 százalékát képezi. Jelentős közösséget alkotnak még (politikailag az úgynevezett releváns kisebbségek csoportjába sorolhatók) a bosnyákok (8,65 százalék) és az albánok (4,9 százalék). Az egyszerűség kedvéért mondjuk azt, hogy a szerbek inkább a Szerbiával való államközösség megtartását, a montenegróiak az önállóságot tartották/-ják kívánatosnak. De egyik nagy csoport sem tudná önmagában a többségi döntéshozatal mechanizmusai mellett keresztülvinni az akaratát. Ily módon a hagyományos nemzetállami elképzelés mint politikai program nem igazán valósítható meg Montenegróban. Azaz a demokratikus legitimáció népszavazás/választás útján ebből a szempontból alkalmatlan a kérdés eldöntésére. Montenegró polgárai nem lettek volna képesek az úgynevezett elsődleges többség megteremtésére az önálló nemzetállam/posztjugoszláv államközösség ismérvei mentén. Másmilyen államépítési programra volt szükség. Máshogy kellett felvetni a kérdést ahhoz, hogy az politikailag értelmezhető válaszhoz vezethessen.

Adódik a felvetés, hogy az etnikai montenegróiak és a kisebbségek már alkalmasak lennének az elsődleges többség (legyen annak most a munkaneve „a nem szerbek”) megkonstruálására. Ha az újra önállóvá vált állam nyelvi

⁷ Aki azt gondolná, hogy ez a szerzők költői túlzása, annak javasoljuk, hogy lapozza fel a 2015 szeptemberében megjelent szerb és horvát napilapokat, s olvassa át a két államnak a menekültválság kapcsán egymással szemben fogantatott intézkedéseivel kapcsolatos hivatalos és kevésbé hivatalos (bujtogató) „értelmezéseit”.

strukturáltságát is megvizsgáljuk, akkor jól kivehetők a fentínél is sokkal bonyolultabb törésvonalak.⁸

Az a népszámlálás nyelvi adataiból jól látszik, hogy az új állam polgárai által legnagyobb számban beszélt nyelv a szerb. Ahhoz, hogy ebből a még 2011-ben is fennálló etnikai és nyelvi sokféleségből stabil államot lehessen létrehozni, sok dolog párhuzamos meglétére van szükség. 1. Ilyen a politikai elit helyzetfelismerése és eltökéltsége a program megvalósítását illetően. 2. Ilyen a nemzetközi helyzet: a külső támogatók és ellenzők aránya és pozíciói a térségben. 3. Ilyen a megvalósítást végrehajtó állami/nemzeti szakemberek száma, képzettsége és mozgósíthatósága a cél mellett. 4. És ilyen – nem utolsósorban – a program lebonyolításához szükséges anyagi fedezet előteremtése. A program maga a napi politika szintjén – a már említett rugalmas elszakadási kísérlet részeként – a „Jobb élet” cím és (választási koalíciót is jelző) jelszó alatt kezdett el kibontakozni, még a kilencvenes évek végén.⁹

A cél eléréséhez több társadalmi részterületen kellett párhuzamosan eredményesen szerepelni ahhoz, hogy az ne legyen egy újabb, sikertelen politikai kísérlet a (tag)állam új pályára állítását illetően.

Még a délszláv térség külső és belső viszonyait átrendező polgárháborút megelőzően sor került egy, a tagköztársaságot a társadalmi-gazdasági átalakulások hevében más pályára állítani kívánó deklarációra. Montenegró, még az egykori Jugoszláv Szövetségi Köztársaság felaprózódásának idején, 1991. szeptember 20-án ökológiai államként határozta meg magát. Az ominózus aktust, amely a köztársasági képviselőház alkalmi fellángolásaként is értelmezhető, sokáig háttérbe szorították a balkáni polgárháborúk eseményei. A posztszocialista átalakulás első évtizede az ökoállam víziójának kibontakoztatása szempontjából szinte eseménytelenül telt el. A rendszerváltás igazából Kis-Jugoszláviában (a JSZK maradékát alkotó aszimmetrikus föderációban) 2000 őszén vette kezdetét, s a miloševići rezsim bukását követően kerülhetett sor a gazdasági és politikai

⁸ „Crnogorci se često poput Kanadana definiraju, ne po onome što jesu, nego po onome što nijesu: tj. Srbi odnosno Amerikanci.” (Azaz: „A montenegróiak Kanadához hasonlóan nem aszerint definiálják magukat, hogy kinek tekintik magukat, hanem hogy kinek nem: nevezetesen szerbeknek, illetve amerikaiaknak.”) – Nebojša Čagorović: *Globalizacija i identitet – Izgradnja malih država sa posebnim osvrtom na slučaj Crne Gore. (Doktorska disertacija)*. Podgorica, Fakultet političkih nauka, 2016. 144.

⁹ Borsányi András: *Montenegró a függetlenné válás útján*. PhD-értekezés. Budapest, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2003.

viszonyok rendezésére. Montenegró az 1991-es alkalmi deklarációt az elmúlt évtizedben országimázs-építésének alapjaként használta: az „ökológiai állam” koncepciója fokozatosan – de vitáktól nem mentesen – bomlott ki. A folyamat maga a 2011-es esztendőre regionális fejlesztési stratégiává állt össze, ami már azért sem lekicsinylendő teljesítmény, mert a kikiáltáskor nemhogy ökológiainak nem volt mondható Montenegró, de az önálló államiság is csak zavaros, bár az aktuális balkáni trendhez illeszkedő álom volt csupán.

Arra bizonyosan jó volt ez az előzmény, hogy a montenegrói politikai elit belássa, önmagában nem elegendő a legjobb szándék sem egy-egy, az egész államot érintő vízió érdemi megvalósulásához – ahogy arra Nebojša Čagorović is felhívja a figyelmet: „az országimázs értékek nélkül nem hiteles”.¹⁰

Az önálló államiság újratereztéséhez ezért már sokkal cizelláltabb eszközrendszerrel fogtak hozzá. Čagorović Simon Anholt¹¹ nyomán határozza meg az országimázs-előkészítés feltételeit, amelyek szerint „az országimázs a megnevezés és az identitás el- és megtervezésének, valamint kommunikálásának a folyamata az elismertség kivívása és megtartása céljából”.¹²

Az ország brandjének/imázsának kialakítása érdekében az önállósulás során és azóta is párhuzamosan zajlottak/zajlanak a nyelvpolitika, az országimázs-építés, a kultúra- és az egyházpolitika terén az ehhez szükségesnek vélt folyamatok. Mindezek mellett a térség államaira is jellemző szövetségi politikákat illetően viszont sokkal dinamikusabb és célratörőbb lépéseket tettek, mind az Európai Unióhoz történő csatlakozás kapcsán, mind a NATO-tagság elnyerése érdekében.

A nyelvi emancipáció kérdésköre volt talán technikailag a legkönnyebben megoldható probléma. (Ugyanakkor – az önbevalláson alapuló népszámlálási adatok alapján – ez látszik a legnehezebben „átültethetőnek” a társadalom identitását tekintve.) A feladat nem másban állt, mint hogy a montenegrói nyelvnek a szerb nyelvtől való lényegi különállását kellett „bebizonyítani”, s azt nemzetközi tudományos fórumokon is elfogadtatni. Ezt leginkább a kiejtés szintjén megragadható eltérés írásban történő megjelenítésével – az *š* és a *ž* betűk bevezetésével – tudták demonstrálni. „A montenegrói nyelv fonémakész-

¹⁰ Čagorović (2016) i. m. 76.

¹¹ Simon Anholt: *Competitive identity*. Hampshire, Palgrave Macmillan, 2007. 29.

¹² Čagorović (2016) i. m. 74–75.

lete sem több, sem kevesebb lehetőséggel nem rendelkezik, mint a bosnyák, a horvát vagy a szerb. A fő különbség, hogy előbbi kialakított olyan puha mássalhangzókat, mint *š*, *i*, *ž*. (szemben a kemény ejtésű *š*, *i*, *ž* mássalhangzókkal). Ebben rejlik az a sajátossága, amit a helyesírási szabályozásban is érvényre kellett juttatni.”¹³

A regionális nyelv és az önálló nyelv közötti határ sokkal inkább politikai, semmint nyelvtudományi természetű. A nyelvpolitikai igény megalapozásául szolgáló levezetést sokkal könnyebb megírni, mint azt gyakorlatban is érvényesíteni. Ezen folyamat megkoronázása Adnan Čirgićnek adatott meg, aki *A montenegrói nyelv egykor és ma*¹⁴ című könyvben foglalta össze az önálló nyelv megteremtésének folyamatát.¹⁵ „A »jat hangzó helyettesítése« és a szóhangsúly, amelyek a što-nyelvjárás alapjait képezik, a montenegrói nyelvet három csoportra osztják: a délkeleti, az északnyugati és a szandzsáki nyelvjárásra.”¹⁶ – írta. Ez azonban nem lett volna sikeres, ha a rugalmas elszakadás tervének megvalósítása során a montenegrói politikai elit nem szentel kellő figyelmet a törekvéseit támogató kulturális elit, valamint a kulturális és oktatási intézmények vezetésének összefésülésére.

„A kolonizálás alól felszabadult állam függetlensége lehetőséget teremtett azon saját egyetemi intézmények létrehozására, amelyek nemcsak tudományos, de politikai intézményekként is szolgálnak. Ez azt jelenti, hogy a helyi társadalmat immár teljes egészében saját »hagyománya, történelme és nyelve« mentén lehet nevelni. Korábban az oktatás csak a kolonizáló kultúrájára épülhetett. [...] Így Montenegróban is az olyan inadekvát rendeletek voltak érvényben az oktatást illetően, amelyek nem vették figyelembe a nemzeti

¹³ „Dakle, crnogorski jezik nema ni više ni manje potencijalnih fonema od bosanskoga, hrvatskoga i srpskoga jezika. Razlika između njega i njih u tome je što je on realizovao i meke fomene *š* i *ž* (prema tvrdima *š* i *ž*). U tome je njegova specifičnost, koju je njegov pravopis morao uvažiti.” Milenko A. Perović: Riječ urednika. In Adnan Čirgić: *Crnogorski jezik u prošlosti i u sadašnjosti*. Podgorica, Institut za crnogorski jezik i književnost, 2011. 7–19.

¹⁴ Adnan Čirgić: *Crnogorski jezik u prošlosti i u sadašnjosti*. Podgorica, Institut za crnogorski jezik i književnost, 2011.

¹⁵ Szaporodó délszláv nyelvek: a montenegrói. *Nyelv és Tudomány*, 2010. szeptember 17.

¹⁶ “Commencing with the ‘substitution of jat’ and accentual position as the basic principle for the classification of štokavian speech, it divides Montenegrin speeches into three groups: southeast, northwest and the speeches of the Montenegrin Sandžak.” Čirgić (2011) i. m. 91.

történelem oktatását, s a bölcsészeti kar is Nikšićbe került, ahelyett, hogy a montenegrói államiság korábbi székhelyéül szolgáló Cetinjében lenne.”¹⁷

Ilyeténképpen azt is mondhatjuk, hogy a függetlenség intézményesülésében nagy szerepe volt az „új intézményi függés” kialakításának.

A nyelvi emancipáció nemzetközi része 2017 végére valósult meg:

„A washingtoni székhelyű Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) önálló nyelvvé nyilvánította a montenegróit – idézi az MTI a katari központú al-Dzsazíra televízió balkáni irodáját. A balkáni ország nyelvét évtizedek óta önállóként kezelik, de eddig nem került be az ISO 639-es nemzetközi standardjába. Júliusban a testület még elutasította, hogy önálló nyelvvé nyilvánítsa a montenegróit, mert a véleménye szerint a kérelmező nem tudott elég bizonyítékot felmutatni arra, hogy nem a szerb nyelv egy változatáról van szó. (A korábbi standardban a montenegróit egyébként a szerb nyelv variációjának tekintették.) A nyelv hivatalos rövidítése ezentúl a CNR lesz, ami nem a nemzetközi megnevezésre, hanem az eredeti nyelvé – »crnogorski« – elnevezésre utal.”¹⁸

A montenegrói önállóságnak fontos pillére a Montenegrói Ortodox Egyház. A Szerb–Horvát–Szlovén királyság idején, 1920-ban ez az intézmény beolvadt a Szerb Ortodox Egyházba. 1993. október 31-én alakult újra. Ez időben jóval megelőzte a rugalmas elszakadás kezdetét, de – ahogy a nyelvi önállósodás első lépései – a központi kontroll eszközeitől megszabadított köztársasági és tartományi hatalmak visszaszorulásával, a polgárháborús viszonyok közepette számos olyan kezdeményezés is szárba szökken, amely nem élvezte Milošević új rendszerének támogatását, de azok teljes ellehetetlenítésére az akkori hatalomnak már nem volt elég energiája. Az ortodox egyházak államegyházak, így azok megléte/hiánya fontos indikátora az államiságnak a Nyugat-Balkánon (is). A Montenegrói Ortodox Egyház ma is küzd az elismerésért, s bár bírja a jelenlegi Montenegró állami támogatását, a többi államegyházzal való viszonya kérdésekkel teli. A szöveg zárásakor éppen az egyház vagyonának birtoklása körül folytak éles polémiák.

¹⁷ „Nezavisnost dekoloniziranih država značila je i mogućnost otvaranja sopstvenih univerziteta koji nijesu samo obrazovne, nego i političke institucije. To je značilo da se lokalno stanovništvo može obrazovati potpuno »na tradicijama, istorijama i jezicima« svojih zemalja. Do tada je obrazovanje bilo usmjerno na širenje kulture kolonizatora. [...] A Tako su i u Crnoj Gori bile prisutne brojne primjedbe o neadekvatnosti nastavnih programa u kojima se nije učila nacionalna istorija, ili da je filozofski fakultet lociran u Nikšiću, a ne tamo gdje je sjedište crnogorske državnosti – na Cetinju.” Čagorović (2016) i. m. 61.

¹⁸ Biró Péter: Önálló nyelv lett a montenegrói. *Zoom*, 2017. december 13.

„A társadalom identitásának megalapozásához a hatalom a már jól ismert technikákhoz nyúlt. A 2007-es alkotmány hivatalos nyelvvé nyilvánította a montenegrói nyelvet. A himnusz és a címer már a referendum előtt meghatározásra került. A nemzeti történelem korábban kevésbé favorizált alakjainak emlékműveket és emlékhelyeket állítottak. Új állami ünnepek és új tanmenet került bevezetésre. A sporteredmények nagy hangsúlyt kaptak, a sikeres sportolókat nemzeti hősként ünnepelték. A sportsapátok, a szurkolói csoportok hangzatos megnevezést kaptak a köznyelvben: oroszlánokként, sasokként, cápákként emlegették őket. A bírói kar és a hadsereg új rendjeleket kapott. Az egyre népszerűbbé váló nemzeti konyhának komoly szerepe lett a turisztikai látványosságok szervezésénél is. Az új identitás alakításakor fontos szerep jutott a populáris kultúrának, a gasztronómiai különlegességeknek, a könyveknek és a médiának.”¹⁹

Itt jegyezném meg, hogy az írók – a délszláv hagyományoknak megfelelően, ahogy az az első Jugoszlávia esetében (Andrić, Crnjanski, Vinaver) vagy az immár egyre mostohább testvérállam esetében is hasonlóan mondható (Basara) – komoly szerepet kaptak a nemzetközi kapcsolatok terén. Ám az irodalmi, a kulturális, valamint a tudományos értelmezések nem mozogtak minden tekintetben együtt a fenti imázsépítési trenddel. Az irodalom kapcsán elmondható, hogy az eleve legalább három regionális hagyománnyal számolt, amely felosztáson belül a montenegrói szerzők – ha eltekintünk Danilo Kiš különös montenegrói/magyar/zsidó hagyományokból építkező életművétől – legalább kettőhöz, a balkáni orientálishoz és a mediterránhoz is besorolhatók.²⁰ A különbség abból fakad, s ez immár a jelen gondolatmenethez is társíthatóvá teszi Marko Čudić meglátásait, ahogy és amire a maguk regionális válaszreakcióit kiépitik:

„Mindhárom az e térség(ek)ben domináló »idegen« (sokszor megszállóként felfogott) hatalmak, nemzetek által évszázadokig implantált kulturális hatásoknak köszönhető. A különböző életmódok, világnézetek, kormányzási módszerek, állami struktúrák, kulturális-civilizációs normák, a hagyományhoz való viszonyulás modelljei, az iskoláztatási

¹⁹ „U utemeljenju državnog identiteta poslije povratka državnosti vlasti su primjenjivale već poznate tehnike identitetskih konstrukcija. Ustavom iz 2007. usvojen je crnogorski jezik kao službeni jezik. Himna i grb su već bili usvojeni prije referenduma. Pristupilo se izgradnji spomenika zaboravljenim ili manje poznatim junacima nacionalne istorije. Usvojeni su novi državni praznici i novi školski programi. Sportskim priredbama i takmičenjima se poklanjala puna pažnja i uspjesi sportista su slavljeni kao nacionalni praznici, dok su sportski timovi ili navijači postajali lavovi, ajkule i orlovi. Sudije i vojska su dobile nove odore, a nacionalna kuhinja je postala popularna u funkciji turističke promocije. Novom identitetu pridonosi popularna kultura, kulinarski specijaliteti, knjige, mediji.” Čagorović (2016) i. m. 178.

²⁰ Vö. Marko Čudić: *Áhangelódások*. Újvidék, Forum, 2018. 32–35.

rendszerek, az utazási és tanulási lehetőségek, a más kultúrákhoz való viszonyulások, a mentális különbségek, az elfogadott viselkedési normák és értékrendek olyannyira különböznek e három kulturális értelemben felfogott régió esetében, hogy az még a mai kortárs irodalom legnagyobbjainál is nyomon követhető.”²¹

És minél nagyobb egy-egy ilyen regionálisan (külsőleg) meghatározott szerző belső autonómiája, annál kevésbé vannak szinkronban a művei a Čagorović által is hangoztatott imázsépítési elemekkel. Ennek jelei a montenegrói kortárs szépirodalomban is fellelhetők, hogy csak Đuro Radosavović *Montenegró regénye* (*Crnogorski roman*) című, 2015-ben megjelent, az önállósodás időszakának egzisztenciális válságát és a hősi múlt korábbi interpretációit boncolgató „tranzíciós regényét” említsem (amelynek komoly párhuzamai találhatók szerte a volt szocialista tömb utódállamaiban, azaz a jelen műfaj, a tudományos politikai elemzés társadalmi fonákjának a lenyomatai). A társadalmi átalakulás sehol sem ment zökkenők nélkül.

Sokkal sikeresebbnek bizonyult a külkapcsolatok terén az újraönállósult állam. Dragan Đukanović politológus arra hívja fel a figyelmet a nyugat-balkáni poszthidegháborús helyzetet elemezve, hogy Montenegró a térség egyetlen olyan országa, amely kiemelten kezelte a jószomszédi kapcsolatokat.²² Montenegró már az aszimmetrikus államszövetség idején is próbált külön utas politikát folytatni, s ez 2006 után immár az identitásképzés eszközekéntélva teljesedett ki. Ennek a politikának egy „előfeltétele” volt a montenegrói kisebbség adott ország általi elismerése. Ez Horvátország, valamint Bosznia és Hercegovina esetében kölcsönösen rendeződött, s Koszovóval is sikerült aránylag korán megegyezni (Koszovó 2008-ban kiáltotta ki – egyoldalúan [értsd: Szerbia által el nem ismerve] – a függetlenségét.) Bár van a két ország között némi területi vita²³ (aminek ürügyén albán szélsőségesek olykor szimbolikus területfoglalásokat hajtanak végre Montenegróban), „államközi” szinten rendezni igyekeznek a vitás kéréseket – amelyek többsége az egész régióban arra vezethető vissza, hogy a JSZSZK idején, az úgynevezett köztársasági határmegvonásokkor nem voltak tekintettel az etnikai/történelmi vitás részekre, „adminisztratív jellegűek”-nek tekintve őket.

²¹ Čudić (2018) i. m. 32–33.

²² Dragan Đukanović: *Balkan na posthladnoratovskom raskršću (1989–2016)*. Beograd, Službeni glasnik, 2016. 191.

²³ Đukanović (2016) i. m. 192.

A térség államainak azon törekvése, hogy a teljes marginalitásból átkerüljenek az EU-hoz és a NATO-hoz való csatlakozás által megjeleníthető félperiféria-státusba,²⁴ Montenegró esetében már félig megoldottnak tekinthető. Mint a NATO legújabb tagja e tekintetben maga mögött tudhatja az első kijelölt stációt.

Am ez a törekvése komolyan veszélyeztette az ország szerb és orosz kapcsolatait. A NATO-tagság megakadályozására mind a szerb, mind az orosz befolyásolási mechanizmus aktivizálódott – sikertelenül. A próbálkozások maguk nem igazán rekonstruálhatók a tudományos elemzés eszköztárával. Ami ebből a diskurzusrendből biztosan leszögezhető, az annyi, hogy a vélt/valós támadók (szerb, orosz titkosszolgálat) és a magát megtámadottként kezelő állam lépései hetekig uralták a térség médiafelületeit. Montenegróban bírósági szakaszba is jutott a volt szerb nemzetbiztonsági tisztek ügye. A 2016-os montenegrói választások azonban egyelőre egy időre lezárták a legkisebb egykori jugoszláv tagköztársaság és a NATO viszonyának kérdését. Montenegró immár hivatalosan is tagja a NATO-nak, amivel az évszázados orosz törekvések az úgynevezett meleg tengeri kikötők felé is áthatolhatatlannak látszó falba ütköztek ezen a hagyományosan orosz érdekszféraként kezelt balkáni/ortodox útvonalon.

Az oroszok azonban ennek ellenére sem látszanak ténylegesen kivonulni a számukra immár nem igazán baráti államként megjelenő Montenegróból. Az ugyanis nemzeti össztermékének harmadát a turizmusból teremti elő, ahol a két legtöbb vendégejszakát produkáló forrásállam éppen Szerbia és Oroszország. Ráadásul külkereskedelmének jelentős része, valamint a Montenegróban befektetett idegen eredetű tőke (FDI) nagy része is ebből a két államból érkezik. A NATO-vita kapcsán látszott némi visszaesés az orosz turisták számában, de a folyamat csak átmenetinek bizonyult.

Oroszország befektetőként is főleg a turizmusban van jelen Montenegrón belül, így abból, ha az orosz turisták tartósan más célországot választanának, kettős kára keletkezne: egyrészt nem realizálná az FDI-ből tervezett bevételt, másrészt a saját állampolgárai más országok befektetéseinek hozamát növelnék, miközben a kulturális közelség is visszavonhatatlanul felszámolódna.

A szimbolikus elköteleződést és a gazdasági érdekek összeegyeztetését illetően azonban lesz még tennivalója az új montenegrói kormánynak. Ahogy az orosz Balkán-politikát illetően sem hangzott még el az utolsó szó. (Az azonban jól látszik, hogy ha az orosz geoökonómiai próbálkozások nem is tudnak meggyökeresedni, legalább a megtérülési rátát képesek hozni.)

²⁴ Đukanović (2016) i. m. 78–79.

Végezetül – ha már úgylis érintettük az államépítés anyagi vonzatait – ki kívánnunk arra is térni, hogy honnan sikerült biztosítani Montenegrónak a rugalmas elszakadás és az önálló államiság kiépítésének anyagi alapjait.

Čagorović kiemeli, hogy hazája történelme a nemzetközi szereplők (stratégiai játékosok) viszonyulását illetően tipikusnak tekinthető: „Montenegró történelme maga is vészterhes játszmaikkal van teli, amelyek során a nagyhatalmak az ország sorsával játszadoztak, illetve talán megfelelőbb az a fogalmazás, amely szerint független nemzetként nem volt képes rendelkezni saját sorsa felett...”²⁵

A jelen helyzet azt mutatja, hogy Montenegrónak sikerült alkalmazkodnia a geopolitikai helyzetéből adódó nemzetközi lehetőségekhez, s egyelőre egy, amúgy másodrendű szintén folyó politikai játszma haszonélvezőjének tűnik. Ehhez elsősorban fel kellett tudni ismerni a nagyjátékosok terveit és a térséghez kötődő eminens érdekeit.

Borsányi András már 2003-ban felvetette, hogy mi állhat a montenegrói törekvések hátterében. Mert az elit rugalmas elszakadási törekvései még önmagukban nem tudnák garantálni a sikert. Az akkoriban hangoztatott okok pedig – a szabadságvágy, Milošević bukásra ítélt politikája, Milo Đukanović korabeli kormányfő fordulata – „szükségeseknek” látszottak, de nem mutatkoztak elégségesnek a folyamat sikeres kivitelezéséhez. Borsányi a nagyhatalmi befolyást tekinti azon elemnek, amely révén sikeressé válhatott a fordulat.²⁶ Szerinte az USA hathatós anyagi támogatása nélkül nem lett volna miből előteremteni a függetlenséghez szükséges lépések anyagi hátterét.²⁷

Borsányi számításaiival – bár nem azonos időszakra vonatkoznak – jól összeesengnek a USAid Montenegróra vonatkozó támogatási adatai. A két adatsor már felmutatja a trendet: Milo Đukanović a számára 1997 után inkább a terhes múltat, semmint a perspektivikus jövőt megjelenítő Milošević politikájától való elfordulásra mutatott hajlandósága az USA számára egy olyan potenciális partnert kínált, aki – a szemére vetett hibák ellenére – képes lehetett biztosítani a hagyományos feltartóztatási politika aktuális célját, s megakadályozni Oroszország kijutását az úgynevezett meleg tengerekre (itt éppen Bar kikötője volt a tét). Ráadásul Montenegró leválásával mindezt kisebb költséggel lehetett

²⁵ „Sama istorija Crne Gore je bremenita primjerima poigravanja velikih sila sa njenom sudbinom ili, bolje rečeno, sa nedovoljnom sposobnošću da određuje sopstvenu sudbinu kao nezavisna nacija...” Čagorović (2016) i. m. 57.

²⁶ Borsányi (2003) i. m. 93–101.

²⁷ Vö. Borsányi (2003) i. m. 99.

tető alá hozni, mint ha az egész államszövetség-szanálást finanszírozniuk kellett volna.²⁸ A támogatások meredeken eső összege és a NATO-tagság azonban már arra is rámutatnak, hogy sikerült elérni a kitűzött célt. Nem melleleg egy olyan „üzlet” keretében, amelynek mindkét résztvevője megtalálta a maga számítását.

Összegzés

Montenegró a maga atipikus államkoncepciójával sem lóg ki igazából a Nyugat-Balkán és a tágabb, posztoszocialista térség nemzetépítő törekvéseinek sorából. Ami sajátossá teszik a helyzetét, az az etnikai összetétele és a geopolitikai helyzete, amelynek kihasználásával – adottságait felmérve – egy, a globális tendenciának megfelelni kívánó, nyugatos narratívát alkotott, s sikeresen vezényelte le a saját elitje által kezdeményezett fordulatot. Ennek a sikernek az előfeltételeit képes volt időben és többé-kevésbé pontosan felmérni.

„Régebben lehetséges volt az egyes nemzetállamok szimbolikus kulturális készletét izolált módon kialakítani, mára azonban mindez már csak a többi kultúrával összefüggésben – legyen az a viszony a párbeszédé vagy a konfliktusé – lehetséges”²⁹ – fogalmazza meg Čađorović Montserrat Guibernau nyomán az identitásképzés nagy, globálisan is érzékelhető fordulatát.³⁰ Mert azt Montenegrónak is csak úgy sikerült elérnie, hogy számolt a változással: „Az államnemzet, amely a polgárai egyenlőségén és egységén alapul, csak úgy válhat modern állammá, ha a politikai jogok felszabadulnak a kulturális és az etnikai azonosság alól. Az integrációk során minden társadalom egyre inkább heterogénné válik, s ilyenképpen minden nemzetállam bizonyos értelemben elnemzetietlenedik.”³¹

²⁸ Nem említve azt a kellemetlenséget, hogy a költségek mellett még milyen időigényes is lett volna a szerbek „átállítás”, ami még ma sem látszik problémamentesnek (gondoljunk csak az 1999-es NATO-bombázásokra).

²⁹ „Ranije je bilo moguće razvijati kulturno simbolički aparat nacionalne države u izolaciji a danas se on jedino može razvijati u međuzavisnosti sa drugim kulturama bilo da je to dijalog ili konfrontacija.” Čađorović (2016) i. m. 87.

³⁰ Montserrat Guibernau: *The identity of nations*. Cambridge, Polity Press, 2007. 26.

³¹ „Država – nacija koja počiva na jednakosti i zajedništvu građana je osnova pravne države u kome moderne države mogu postojati samo ukoliko političko državlanstvo oslobadaju kulturalnog i etničkog identiteta. Sa integracijama svako društvo postaje više multikulturalno, a na taj način se nacionalna država u izvjesnom smislu denacionalizira.” Čađorović (2016) i. m. 89.

Majd hazája sikerét a következőképpen helyezi kontextusba:

„A globalizáció erői és a nemzetállamok, valamint az azokat sokszor jellemző etnicizmus társulásai közötti viszony néha lehet egymást kiegészítő, de olykor konfliktusokkal telített. A nemzetállamok homogenizációs törekvései sokszor csupán a globális erők hegemoniájára adott válaszok. A térség nemzetállamainak és multietnikus birodalmainak a balkanizálása azonban régi jelenség. Évszázadok óta jelen van Európában. A politikai önazonosság szintén régóta és igen gyakran ölt etnikai formát. A globalizáció erői és a nemzetállamok közötti viszony kulcseleme a szuverenitás. Amely egy, a jelenlegi nemzetállamokra épülő nemzetközi viszonyrendszert megelőzően is évszázadokon át használatban állt szakkifejezés.³²

Montenegró példája arra hívja fel a figyelmet, hogy a szuverenitás utáni vágy és az identitásképzés nem szükségszerűen ölt retrográd formában testet, s nem lehetetlen sikeres önazonossági koncepciókat kidolgozni a nemzetközi viszonyok és lokális lehetőségek értő felmérése nyomán. Ehhez azonban nem elég a politikai elit pusztá akarata. Az identitáshordozónak humán és gazdasági erőforrásait is időben biztosítani kell, s az sem árt, ha mindehhez az érintett identitáshordozó állampolgárok döntő többségét is meg tudja nyerni az ilyen ambíciókat dédelgető politikai vállalkozó. A mediatisáció ilyenkor elmaradhatatlan eszköze a sikernek. A soft powerből csak annak kellően átgondolt használata nyomán lesz okossá az ehhez felhasznált erő.

Felhasznált irodalom

Anholt, Simon: *Competitive identity*. Hampshire, Palgrave Macmillan, 2007.

Borsányi András: *Montenegró a függetlenné válás útján*. PhD-értekezés. Budapest,

Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2003.

³² „Odnos između snage globalizacije i kontinuiteta nacionalnih država i etniciteta kao njihovog čestog supstrata je katkada komplementaran, a katkada konfiktan. Vrlo često etniciranje nacionalnih država je odgovor na hegemonizirajući karakter globalizacije. Međutim, balkanizacija nacionalnih država i prethodno multietničkih imperija je stara pojava koja je već stoljećima prisutna u Evropi. Politički identiteti odavno i često uzimaju etničke forme. Ključna veza između globalizacije i nacionalne države je koncept suvereniteta, termin koji je u upotrebi stoljećima i prije nego što je sadašnji sistem uređenja međunarodne zajednice kroz nacionalne države...” Čagorović (2016) i. m. 87.

- Čagorović, Nebojša: *Globalizacija i identitet – Izgradnja malih država sa posebnim osvrtom na slučaj Crne Gore. (Doktorska disertacija)*. Podgorica, Fakultet političkih nauka, 2016.
- Čirgić, Adnan: *Crnogorski jezik u prošlosti i u sadašnjosti*. Podgorica, Institut za crnogorski jezik i književnost, 2011.
- Čudić, Marko: *Áthangolódások*. Újvidék, Forum, 2018.
- Đukanović, Dragan: *Balkan na posthladnoratovskom raskršću (1989–2016)*. Beograd, Službeni glasnik, 2016.
- Guibernau, Montserrat: *The identity of nations*. Cambridge, Polity Press, 2007.
- Kántor Zoltán: *A nemzet intézményesülése a rendszerváltás utáni Magyarországon*. Budapest, Osiris, 2014.
- Perović, Milenko A.: Riječ urednika. In Adnan Čirgić: *Crnogorski jezik u prošlosti i u sadašnjosti*. Podgorica, Institut za crnogorski jezik i književnost, 2011. 7–19.
- Reményi Péter: Községi szintű etnikai diverzitás változása a Nyugat-Balkánon 1991–2011 között. *Mediterrán és Balkán Fórum*, 8. (2014), 3. különszám. 7–24. Online: www.academia.edu/15358711/%C3%81llam_%C3%A9s_nemzet%C3%A9p%C3%AD-t%C3%A9s_a_Nyugat_Balk%C3%A1non
- Vukadinović, Srđan: Socijalno-političke promjene u Srbiji/Jugoslaviji I prilike u Crnoj Gori. In Ivan Spasić – Milan Subotić (szerk.): *R/Evolucija i poredak – O dinamici i promena u Srbiji*. Beograd, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2001. 299–306.

Internetes források

- Bíró Péter: Önálló nyelv lett a montenegrói. *Zoom*, 2017. december 13. Online: <https://zoom.hu/hir/2017/12/13/onallo-nyelv-lett-a-montenegrói/>
- Referendum u Crnoj Gori 2006. godine*. Podgorica, Centar za monitoring CEMI, 2006. Online: <http://cemi.org.me/wp-content/uploads/2017/01/REFERENDUM-U-CRNOJ-GORI-2006.-GODINE.pdf>
- Szaporodó délszláv nyelvek: a montenegrói. *Nyelv és Tudomány*, 2010. szeptember 17. Online: <https://m.nyest.hu/hirek/szaporodo-delszlav-nyelvek-montenegrói>